

die bijzondere rol niet voldoende uit de verf komt. Nederland wijkt volgens hen ook af van het patroon. Hier hield de politiek zich afzijdig en speelden generatieverschillen tussen wetenschapsbeoefenaren geen rol in de beoordeling van het probleem. Van belang was wel, zoals in een aantal andere landen, dat wetenschap functioneerde als *Macht-Ersatz*: het gaf een klein land de gelegenheid een positie te verwerven op het internationale podium. Als bewijs geldt Van Vollenhovens bekende brochure *De eendracht van het land*.

Nog voor de oorlog goed en wel was afgelopen, werd duidelijk dat met name de Franse en Belgische geleerden niet langer met de centralen wilden samenwerken in de in 1899 opgerichte Association internationale des académies. In plaats daarvan werd eind 1918 een International research council opgericht die vanaf 1919 permanent in Brussel werd gevestigd. Aanvankelijk werden daarin geen neutrale landen toegelaten vanwege hun contacten met Duitsland tijdens de oorlog. De vrees bestond ook dat de neutralen op hun beurt zouden proberen de centralen binnen te halen.

Die vrees was terecht, zoals het Nederlandse voorbeeld aantoont. Zodra de Koninklijke akademie was toegelaten tot de IRC (sinds de vestiging in Brussel in het Frans CIR geheten) gedroeg zij zich als middelaar tussen de beide kampen. Met name Lorentz was hierbij een centrale figuur door zijn groot wetenschappelijk prestige en zijn talloze internationale relaties. Belangrijk was om van de Duitse geleerden enige toegevendheid te verkrijgen. Zij bleven echter stevig vasthouden aan een herrijzing van de oude Association en namen eveneens niets terug van de *Aufruf* uit 1914. Talloze brieven en reizen werden gespendeerd aan het bijeenbrengen van de partijen. Het succes was echter minimaal. Met name het feit dat de Duitse academies eisen bleven stellen ten aanzien van hun terugkeer in de internationale gemeenschap maakte het er niet gemakkelijker op.

De beste weg voor toenadering bleek de omweg te zijn. Op het moment dat er nog veel energie gestoken werd in toetreding van de centralen tot de CIR ontmoetten geleerden elkaar al wel op internationale congressen. Ook hier speelden Nederlanders een belangrijke rol. Een fraai voorbeeld van hun vindingrijkheid is de toekenning in 1928 van een eredoctoraat aan een Duitse astronoom die te oud was om de bul in ontvangst te komen nemen. Uiteindelijk lukte het om Duitsland tot de CIR te laten toetreden, maar toen was het al 1935. En op dat moment waren er inmiddels redenen genoeg om juist geen toenadering meer te willen.

Wetenschap en wereldvrede geeft een gedetailleerd relaas van de Nederlandse inspanningen om de centralen weer hun plaats in de wetenschappelijke gemeenschap te laten innemen. In hun ijver de omvang van de Nederlandse rol te beklemtonen verdwijnt echter de inzet van andere landen een beetje uit het zicht. Interessanter dan deze detailkritiek is echter dat het boek niet blijft steken in de opsomming van correspondenties en reisberichten. De grote lijn wordt niet vergeten: het laatste hoofdstuk spreekt van een heroriëntatie van de Nederlandse wetenschap. Met Van Vollenhoven spreken de auteurs over een 'zelfbevrijding van de Duitse wetenschap'. Door zich als het ware over Duitsland te ontfemen, emancipeerde de Nederlandse wetenschap zich daarvan. De vraag is echter of Van Vollenhoven het juist heeft gezien: was het wel een zelfbevrijding? Als men ziet, zoals dit boek duidelijk aantoont, dat al in 1918 de Verenigde Staten in feite dicteren hoe de organisatie van de wetenschappen geregeld zal zijn, dan is de vraag hoeveel 'zelfbevrijding' hier aan de orde is. De uiteindelijke conclusie dat een nieuwe, Angelsaksisch getinte, afhankelijkheid het ontstane gat opvulde is dan ook terecht.

Leen Dorsman

(KDC Bronnen en studies XXXIV; Nijmegen: Valkhof pers, 1997, 338 blz., f69,-, ISBN 90 5625 018 3).

De Aartsdiocesane boeren- en tuindersbond (ABTB) gaf met het oog op zijn opheffing in 1997 opdracht aan het Katholiek documentatiecentrum om zijn geschiedenis vast te leggen. De ABTB was de bond voor katholieke boeren in het noorden, oosten en midden van Nederland. Bij het Katholiek documentatiecentrum zijn de afgelopen jaren diverse jubileumboeken verschenen over katholieke landbouwbonden. Zo promoveerde Smits in 1996 op de Katholieke Nederlandse boeren- en tuindersbond.

De ABTB werd voorafgegaan door algemeen-christelijke provinciale boerenbonden die actief waren van 1896 tot 1917. De oprichting van de katholieke ABTB in 1917 betekende een verdere verzuiling. In veel plaatsen waar een boerenbond-afdeling werd omgezet in een ABTB-afdeling, werd de bestaande samenwerking met niet-katholieke boeren stopgezet. Hiervoor was soms grote aandrang van leidende katholieken nodig. Overal in het grote werkgebied van de bond bestond een niet-katholieke meerderheid. Aan de diepere oorzaken en de werking van de verzuiling bij de ABTB is in het onderzoek weinig aandacht besteed.

Een belangrijk onderdeel van de ABTB vormden de economische instellingen zoals coöperaties die betere inkooprijzen bedongen voor meststoffen, zaaigoed en veevoer. Verder was de bond onder meer betrokken bij slachthuizen en eierveilingen. Naast de economische instellingen deed de ABTB veel aan dienstverlening, zoals verzekeringen, boekhoudkundige hulp, proefboerderijen, sociaal-economische voorlichting en belangenbehartiging. De bond voerde het beheer over talloze landbouw- en huishoudscholen. Veel economische en dienstverlenende instellingen verzelfstandigden zich uiteindelijk of gingen, als dat meer winstgevend was, samen met niet-katholieke instellingen. Bij duidelijk economisch voordeel werd de verzuiling wel overbrugd. De veranderingen in de landbouw maakten diverse organisatorische vernieuwingen bij de ABTB nodig. In 1997 ging de bond met andere verzuilde landbouworganisaties op in de nieuwe landelijke Land- en tuinbouworganisatie (LTO).

De auteur verdeelt het bestaan van de ABTB in drie perioden: 1917-1941, 1945-1965 en 1965-1997. In 1941 werd de ABTB onder het Nazi-bewind gelijkgeschakeld. De economische instellingen van de bond bleven echter bestaan. Helaas wordt deze oorlogsperiode grotendeels overgeslagen. Over de economische positie van de ABTB-leden tijdens de oorlogsjaren bijvoorbeeld komt de lezer niets te weten. De tekst is erg beschrijvend. Er is grote aandacht voor organisatorische verwickelingen en er zijn veel citaten van ABTB-bestuurders die wel gemist kunnen worden, maar er wordt te weinig geanalyseerd. Terloops vermeldt de auteur dat in 1944 door oorlogshandelingen vrijwel het hele archief van het hoofdkantoor in Arnhem verloren ging. Nergens gaat hij in op de gevolgen daarvan voor het onderzoek.

De publicatie besluit met een afkortingenlijst, notenapparaat, bronnenoverzicht, literatuurlijst, bijlagen en register. Verspreid door het boek staan korte stukken in kaders. Ze hebben nauwelijks bronvermelding en ze zijn geschreven door twee niet nader geïntroduceerde auteurs. Zo behandelen 21 stukjes de geschiedenis van een ABTB-afdeling. Andere thema's zijn onder meer de imkersbond en de bedevaarten. 49 Kaderteksten bevatten biografietjes van leidende personen in de ABTB. Niet onderzocht worden de bestuursleden als groep; uit welk milieu kwamen ze, wat was hun economische positie, waren er concentraties in hun geografische herkomst? Welke andere maatschappelijke posities bekleedden ze?

Het boek bevat veel foto's. Behalve de ABTB en zijn activiteiten tonen ze het dagelijkse boerenwerk. Hoewel het onderzoek tot 1997 doorloopt, geven de foto's een verouderd en idyllisch beeld van de landbouw. Afbeeldingen ontbreken van moderne pluimvee- en varkensstallen, kistkalveren, het gebruik van farmaceutica bij dieren en van chemische bestrijdingsmiddelen

in de landbouw. De foto's tonen mooie oude boerderijen, cultuurlandschappen en sfeervolle oude ambachten op het land.

Volgens de auteur bestond er in de bond altijd spanning tussen moraal en economie. 'Wat ons in dit boek te doen staat is na te gaan in hoeverre de ABTB erin is geslaagd om de morele en economische aspecten in evenwicht te houden' (13). Helaas ontbreekt het gegeven dat Nederland een van de grootste landbouwexporteurs ter wereld is geworden, mede mogelijk door een enorme grondstoffenimport, van onder meer veevoer uit ontwikkelingslanden. Ook is er geen aandacht voor de export van door de overheid gesubsidieerde landbouwoverschotten naar ontwikkelingslanden. Opvallend is de op zichzelf staande afsluiting van de publicatie, waarin de auteur stelt dat de landbouw geconfronteerd wordt met een nieuwe moraliteit, die 'boeren en tuinders [dwingt] rekening te houden met ecologische waarden, het welzijn van dieren te verbeteren en veilig voedsel te produceren. De land- en tuinbouw kan het zich steeds minder veroorloven zich buiten de samenleving te plaatsen' (284).

Een nadeel van een organisatiegeschiedenis als deze is het beperkte perspectief. De ABTB was onderdeel van een mondiaal krachtenveld. De relatie met andere actoren zoals bedrijfsleven, overheden, landbouwbonden, boeren en consumenten komt door de gekozen opzet weinig of niet aan bod.

Mark van Deursen

H. Pijfers, J. Roes, *Memoriale. Katholiek leven in Nederland in de twintigste eeuw* (Zwolle: Waanders, 1996, 398 blz., f115,-, ISBN 90 400 9723 2).

In een parochie worden de belangrijkste feiten en gebeurtenissen opgeschreven in een *liber memorialis* of memoriale. De titel van de hier te bespreken uitgave verwijst naar deze traditie. Het betreft hier geen traditionele kerkgeschiedenis, want in dit boek staat het (geloofs)leven in de parochies centraal, dat aan de hand van tekstfragmenten en foto's wordt behandeld. Voor de samenstelling van dit boek hebben de auteurs Pijfers en Roes dankbaar gebruik gemaakt van diverse memoriales. Deze dienden vervolgens op hun beurt als richtlijn bij het opsporen van het overige bronnenmateriaal, met name relevante foto's en teksten. Daarnaast is veelvuldig gebruik gemaakt van parochiegedenkbouken en zijn allerhande teksten opgenomen (een interview, een romanpassage) die een persoonlijk verhaal vertellen bij de foto's. Zo ontstond een vervolg op *Het.rijke roomsche leven* van Michel van der Plas uit 1963, waar Herman Pijfers ook reeds indirect bij betrokken was.

Het boek is ingedeeld in drie delen en wordt afgesloten met een bronnen- en literatuuroverzicht, enkele statistische gegevens omtrent het katholicisme in Nederland en een register. Ieder deel wordt voorafgegaan door een beknopte inleiding. Het eerste deel beslaat de periode 1920 tot 1945 en heeft als titel 'Wij roomsen'. In deze jaren gaf het rooms-katholieke volksdeel op allerlei manieren vorm aan zijn sterk gestegen zelfbewustzijn. Helaas wordt nergens uitgelegd waarom juist in deze periode dit zelfbewustzijn zo toenam. Uit veel foto's blijkt dat men 'roomsch in alles' wilde zijn en wellicht was dit ook een betere titel geweest voor dit deel.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog maakte het vooroorlogse ideaal van 'roomsch in alles' plaats voor het streven als 'Gods volk onderweg' te zijn. Het tweede deel van *Memoriale* heeft dan ook als titel 'Onderweg' meegekregen en beschrijft de twintig jaren na 1945. Deze periode wordt gekenmerkt door herstel van de oorlogsschade en vernieuwing. Foto's van de bouw van nieuwe kerken en van talloze activiteiten, zoals bijvoorbeeld het jeugdwerk, hebben in dit deel een plaats gekregen.